

בירור הלכה ממקור שאינו מוסמך, מאת: ר' איתם הנקין

זהו טורו הראשון של ר' איתם הנקין המתפרסם כאן. אני מודה לו שנענה להצעתי לפרסם מדבריו. זו הזדמנות טובה להזכיר לכל הכותבים המוכשרים המעוניינים מדי פעם להעלות את הגיגיהם ורעיונותיהם לרשת שאנו נשמח להוות אכסניה לרשימות בנושאי "אקטואליה תורנית".

בשנים האחרונות הולכת ומתפשטת באינטרנט תופעה של אנשים שומרי תורה ומצוות השואלים בפורומים דתיים שאלות הלכתיות, פשוטות ומורכבות, במטרה לקבל תשובה מן הגולשים, וכמדומה מתוך כוונה לסמוך הלכה-למעשה על התשובות שיקבלו. זאת למרות שהגולשים, רובם ככולם, אינם מוכרים כבעלי הוראה ותלמידי חכמים שניתן לסמוך למעשה על שיפוטם וידיעותיהם. חלק מהעונים אמנם נוהגים כהוגן ומפנים את השואל לרב – הנמצא לעיתים בדף הסמוך באותו אתר, במדורי 'שאל את הרב' (אף שיש מערערים גם על פורמט זה, באופן עקרוני) – אך לא מעט גולשים רואים לנכון להשיב לגוף השאלה, במידה זו או אחרת של ידענות בהלכה. כך נוצרות פעמים רבות 'מחלוקות' וירטואליות מסועפות, בנושאים הלכתיים מובהקים ולא תמיד פשוטים – וככל שהנושא מורכב, כך גם נמוך הסיכוי שהדיון יקלע אל המסקנה הנכונה, או אף שהשואל יצא עם תשובה ברורה כלשהי. לעיתים אפשר גם להיתקל בגולשים המקפידים להדגיש – במידה הגונה או לא – את הבדלי הדיעות והמחלוקות בכל נושא העולה לדיון, מתוך מגמה ליצור את הרושם שכל דעה הינה קבילה למעשה ו'איש הישר בעיניו יעשה'.

לאור תופעה זו, ברצוני להביא לידיעת הציבור הלכה פשוטה הנחוצה להתפרסם: **אדם המסופק בדבר הלכה ושאל על כך את מי שאינו מוסמך להורות, מלבד שנהג שלא כהוגן הרי דינו כמזיד**, על כל המשתמע מכך. במידה והתשובה שקיבל אינה נכונה, והוא נהג על פיה, אין ביכולתו יכול לטעון ששגג בהלכה זו, שהרי ידע שיש בה ספק, וממילא היה עליו לשאול לאדם המוחזק כבעל הוראה) ובעניינים פשוטים או כשאין שהות לשאול, ניתן לעיין בספר המקובל להלכה ולמעשה – כדוגמת 'שמירת שבת כהלכתה', 'דרכי טהרה' וכיוצא בהם.)

דבר זה, שהינו לפני הכל סברה פשוטה וברורה, מבואר בשו"ת צמח צדק (הקדמון, סימן מ:)'...דכיון שהיה מסופק בהוראה זו ושאל ללומדים, ולא שאל לבעלי הוראה המפורסמים, לא מיקרי שוגג. ודאי אלו לא היה יודע כלל שיש איסור בדבר, היה מיקרי שוגג מצד שאינו יודע; או שהיה יודע והיה שואל בעל הוראה המפורסם והיה מתיר לו, מיקרי נמי שוגג; אבל האי כיון שידע שיש ספק בהוראה זו, תו לא מיקרי שוגג מצד שאינו יודע... ומצד שעשה על פי הוראה נמי לא מיקרי שוגג, כיון דלא שאל לבעל הוראה מפורסם שיהא ראוי לסמוך עליו

מקורו של הצמח צדק נמצא בתרומת הדשן (סימן רט"ז) בשם אור זרוע, הלומד מן הגמרא (יבמות ל"ז ע"א) לגבי מינקת האסורה זמנית להינשא, שאדם שנשא אותה מפני שהוא "עם הארץ כל כך שאינו יודע כלל מן האיסור" הריהו שוגג גמור; אבל אדם "שטעה בדבר הלכה בדבר שראוי להסתפק בו", כלומר שידע שיש כאן שאלה הלכתית ובכל זאת הכריע בה מדעתו, אינו יכול להיחשב שוגג במידה וטעה – שהרי היה עליו לפנות לרב מוסמך.

דין זה מפורש גם בדברי המהר"ם מרוטנבורג המובאים במרדכי (סוף יבמות סימן קכ"ח) ובתשובות מיימוניות (נשים סימן י"א), לעניין היתר עגונה: "...ואין לחוש שמא אחד מקרוביה יתירנה לינשא, דחכם מורה הוראות בעינן, כי רב נחמן ורב שילא בדורם, שיהא כדאי לסמוך על הוראתו". על פי דברים אלה, המבוססים על הגמרא (יבמות קכ"א ע"א), כותב הצמח צדק שבענייני עגונות חובה לפנות דווקא אל גדולי הדור, ואין להסתמך על "למדן היודע ספר אבל לא נהירין ליה שבילין דהוראה, אף על פי שהוא מוסמך" – כלומר על רב רגיל, המוסמך להוראה אך איננו בקיא בכל שטחי ההלכה. הסיבה שבענייני עגונות יש לפנות דווקא "לבעלי הוראה המפורסמים", לעומת שאלות הלכתיות רגילות בהן אפשר לפנות לרב מן השורה, היא שדיני עגונות הינם מורכבים וסבוכים ביותר, והכל יודעים שאין דינים הללו מסורים לכל כשאר דיני איסור והיתר, כלשון הצמח צדק – ולכן יש לפנות בהם דווקא למומחים שבדור (ראה גם דברי הרמ"א בהקדמתו לסדר הגט באבן העזר, שההוראה בעניינים אלו מסורה רק למורי ההוראה המובהקים). יש להעיר שישנם עניינים נוספים בהלכה

שמחמת מורכבותם הם מסורים רק לגדולי הדור; כך למשל מעיר ה'פתחי תשובה' (יורה דעה סימן קפ"ח סעיף-קטן ז') ואחריו ה'דרכי תשובה' (יורה דעה סימן קצ"א סעיף קטן מ"ז, דיבור-המתחיל ולאשר [עמוד ע"ו]) באחד מהדינים היותר סבוכים בהלכות נדה, וזאת על פי דברי ה'נודע ביהודה' (מהדורה תניינא, יורה דעה סימן פ"ח) בהלכה אחרת מאותו תחום, שהזהיר רב רגיל שלא לפסוק בה לבדו:

הוי זהיר ברוחק שלא לקפוץ להורות בדברים כאלו בלתי שאלה מגדולי הדור, כי אין הוראה זו כהוראת נטל"פ [=נותן טעם לפגם] או לשער בששים או לראיית נקב אם ניקב מעבר לעבר, שהם דברים השכיחים ורוב הקמים להורות בקיאים בהם, משא"כ בפתחי נדה ובדבר שאינו שכיח.

דברי המהר"ם שהזכרנו, הובאו להלכה על ידי הרמ"א; השולחן ערוך (אבן העזר סימן י"ז סעיף ל"ד) כותב בעקבות הרמב"ם (הלכות גירושין פרק י"ג הלכה כ') שעגונה שהעידו על בעלה שטבע ב'מים שאין להם סוף' אסורה להתחתן על סמך עדות זו, אבל אם כבר התחתנה אינה צריכה להתגרש – ועל כך מוסיף הרמ"א: "ודוקא שנשאת על פי חכם, או בטעות – שסברה שהיא מותרת; אבל אם נשאת בעבריינות, תצא". הבית שמואל על המקום (סעיף-קטן ק"ג) ציין לדברי הצמח צדק, שהכוונה דווקא ל"חכם מפורסם בהוראה" ולא לחכם רגיל, וכן ברור ממקורו של הרמ"א. כך הדין בעניינים המורכבים והחמורים שבהלכה, שצריך לפנות דווקא לחכמים היותר מפורסמים; בדינים פשוטים, לעומת זאת, מובן שרב רגיל יכול להורות – אך דווקא רב (שהוסמך להוראה), וכמובן לא אדם מן השורה. כך למשל כתב בעל ה'שבות יעקב' (חלק ג' סימן פ"ה, וראה גם סימן קכ"א), לגבי הלכות נידה:

ואשתומם על המראה ותמה תמה אקרא, האיך עושין דבר זה במקום זה... להורות במקום שיש להם רב ומורה. ואפי' במקום שאין איש לא ישתדלו לדיבר בענין הוראת אלו, ואין צריך לומר שהשואלים פשעו והזידו וסמכו עצמן על משענת קנה הרצוץ... בנדון שלפנינו, שלא שאל לרב וידען רק שסמכה על רעות נשים באיסור נדה, שהוא בכרת, אין לך מזיד גדול [מזה]

ולא רק בהלכות נידה, אלא גם בשאר תחומי ההלכה, מובן שאדם שסמך על אדם שאינו כדאי להורות, במידה שה'פסיקה' שקיבל היתה מוטעית – דינו כמזיד. כך מציין למשל ה'פתחי תשובה' (יורה סימן צ"ט סעיף-קטן ה'), בדין 'ביטול איסור לכתחילה': בשולחן ערוך (שם סעיף ה') נפסק שאם תערובת איסור נתבטלה בכוונה-תחילה, הריהי אסורה באכילה הן לאדם שביטל – במידה והתבטל שייך לו – והן לאדם שעבורו נתבטל האיסור, ורק אם ביטל בשוגג יהיה מותר; וה'פתחי תשובה' מעיר שאשה שביטלה איסור על סמך דברי חברתה שאמרה שהדבר מותר, אינה נחשבת שוגג אלא מזיד – שכן כאמור, מי שהיה מסופק בהלכה במקרה מסוים וסמך בו על דברי אדם שאינו ידוע כבעל הוראה, דינו כמזיד (ובזה דחה את דברי ה'בית יעקב', שסבר שבדיעבד נחשבת כשוגג).

השלכה דומה אנו מוצאים גם בדין מלאכת שבת. בשולחן ערוך (אורח חיים סימן שי"ח סעיף א') נפסק שאדם שבישל בשבת, או עשה מלאכה אחרת, אם עשה זאת במזיד הרי התוצאה אסורה לו לעולם – וה'מגן-אברהם' (סעיף-קטן ג') מציין על כך שמי ש'עשה על פי הוראת חכם מקרי שוגג, והוא הדין בשוכח' – אבל אם ידע שיש ספק בדבר, ועשה מעשה שלא על פי הוראת חכם, אזי אם טעה ועבר הריהו מזיד ומלאכתו אסורה לו לעולם. וכן בכל מקום בהלכה, דינו של אדם כזה יהיה כמזיד. וראוי לפרסם את הדברים בכל מקום שאפשר.

*על אף שהדברים שלעיל פשוטים לחלוטין, בכל זאת כדי להימנע מלזות שפתי השופטים שאינם יודעים לקבל וכו' (עיין בערכין ט"ז ע"ב ובבא בתרא ט"ו ע"ב), אציין שהדברים עמדו לפני עיניהם של שני רבנים ומורי הוראה מובהקים, שהסכימו לכל הכתוב כאן.